

POSESIVNÍ GENITIV REDIVIVUS

OLDŘICH ULIČNÝ

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, Česká republika
Technická univerzita v Liberci, Liberec, Česká republika

ULIČNÝ, Oldřich: Possessive genitive redivivus. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 3, pp. 497 – 501.

Abstract: In the contemporary Czech, in both spoken and especially in written form, possessive adjectives are replaced by possessive genitives, which are originally colloquial constructions only. In the last stage of this development, the postpositive genitive changes into prepositive: *Klárčina maminka*, *maminka Klárky*, *Klárky maminka* ('Klárka's mother'). The Czech language thus loses another means of inflection and gets closer to an agglutinative language type. This change (deflective tendency) is also supported by the loss of introflexion, i.e. the loss of morphophonological alternations, in our example *k – ě*, in other cases *r – ř*, *g – ž*, *ch – š*, etc. (*Klárčin – Klárky* ['Klárka's'], *sestra – sestřin* ['sister's'], *Olga – Olžin* ['Olga's'] etc.).

Key words: possessive adjective, possessive genitive, inflection, morphophonological alternation, deflective tendency

1. ÚVODEM

Ve sborníku k minskému sjezdu slavistů (Uličný, 2013) jsme předložili analýzu adnominálního genitivu přivlastňovacího v rámci úvah o nových analytizačních tendencích v současné spisovné i nespisovné češtině. Zde chceme prezentovat další, obecnější i specifitější hlediska, na jejichž základě je možné tyto konstrukce popsat a uvést je do širších souvislostí.

2. POSESIVITA VYJADŘOVANÁ ADJEKTIVEM NEBO GENITIVEM

Implicitní vyjadřování vlastní běžné mluvě vede v nespisovných projevech ke strukturám, které prostupují i do mluvených a psaných komunikačních situací veřejných a oficiálních, kde je obvyklé používat spisovných variet národního jazyka. To je případ nominální fráze typu *zpěv Gotta, knihy Jiráska* (m. *zpěv Karla Gotta, knihy Aloise Jiráska*), kde však jde o to, tendenci analytizační jako pragmaticky nadbytečnou potlačovat. Jeho nekorektnost konstatuje pro češtinu i slovenštinu jazykověkulturní kritika již velmi dlouho.

Nutnost determinace genitivního tvaru se však konstatuje nejen u proprií, kde jde často i o pragmatický aspekt zdvořilostní, nýbrž i u apelativ označujících osoby nacházející se v nějakém vztahu k okolí, srov. *boty babičky* m. náležitěho *babiččiny*

boty nebo *boty naší/vaší/... babičky*. V obou případech jde o individuální referenci, tj. o požadavek explicitního a intelektuálního způsobu vyjadřování vlastní spisovnému jazyku, který chápeme mj. jako nástroj i výsledek moderního civilizačního vývoje. V případě genitivního tvaru *propříi* se požaduje přesná informace o osobě, v typu *boty babičky* je navíc relevantní relační povaha těchto výrazů v genitivním tvaru, a tedy z pragmatického hlediska informační neúplnost jejich lexikálního významu.

Tato vlastnost je relevantní u další skupiny apelativ, která vyžadují doplnění, jako je *doba*, *věk*, *původ* aj. František Miko (1962, srov. však Kopečný, 1957, 1962, s termíny „slova relativní, tranzitivní“) tyto výrazy označuje podle Vigga Brøndala jako výrazy rámcové, tj. v podstatě valenční, srov. *žena impozantního zjevu*, *zboží neznámého původu* aj. Z jejich lexikální charakteristiky plyne, že se takto chovají nejen v adnominální pozici: *v době Karla IV/v Karlově době*, **v době*. V tomto typu jde však o obligatornost doplnění ryze sémantického charakteru, bez aspektů pragmatických.

3. DEFLEKTIVIZAČNÍ TENDENCE V PŘIVLASTŇOVACÍCH NOMINÁLNÍCH STRUKTURÁCH

Domníváme se, že vedle uvedených faktorů lexikálních, syntaktických a pragmatických se na pronikání uvedeného nedeterminovaného adnominálního genitivu podílejí i další charakteristiky současného vývoje spisovné i nespisovné češtiny. Kromě citovaných nových analytizačních tendencí jsou to zejména nové tendence aglutinizující jak ve flexi tvarotvorné, tak ve slovtvorbě, které zde pro jednoduchost nazýváme tendencemi deflektivizačními.

3.1 Deflektivizační tendence v nominálních frázích přivlastňovacího typu se projevují bez ohledu na sémantické vztahy mezi členy nominálních frází. Plně flexivní konstrukce s posesivním adjektivem jsou základním výrazovým prostředkem přivlastňování individuálního, např. *Gottův zpěv*, *Milenino kolo*. Vývoj od determinovaného substantiva typu *zpěv Karla Gotta*, *kolo naší Mileny* směrem ke konstrukci s nedeterminovaným posesivním genitivním tvarem typu *zpěv Gotta*, *kolo Mileny* a pod. představuje druhou fázi posunu k deflektivizujícím procesům v češtině.

3.2 Domníváme se, že v uvedené fázi vývoje naší konstrukce se jazyk vzdaluje od flexivního typu směrem k typu aglutinačnímu jak co do produktivnosti konstrukce, tak co do její frekvence v textu. Srovnáme paradigmatu skloňování sg. i pl. typu *Petrův/Petrin výkon*, *Petrova/Petrina teta*, *Petrovo/Petrino jídlo*, kde jde vcelku o 50 různých flektivních tvarů posesivního adjektiva *Petrův/Petrin*, se skloňováním struktur s genitivem, tedy *výkon/výkony Petra/Petry*, *teta/tety Petra/Petry*, *jídlo/jídla Petra/Petry*, kde se vyskytuje pouze genitivní tvar ve dvou podobách, *Petra* a *Petry*. Významné také je, že odklonem od flexivního typu se takto narušují a přehodnocují

uvedené sémantické a pragmatické aspekty původní struktury, referenční individualizace typu tertium comparationis se znesnadňuje a pragmatický aspekt zdvořilostní je tak anulován. Kromě toho se takto ztrácí další výrazný flektivní rys češtiny, a to introflexivní alternace typu *Petřin – Petry* – srov. dále v odst. 5.

4. VÝVOJ GENITIVU POSESIVNÍHO K PREPOZICI – TŘETÍ FÁZE VÝVOJE KONSTRUKCE

Uvedená struktura s adnominálním genitivem explicitně nedeterminovaným má v mluvené a zčásti i psané češtině svůj další vývoj, a to v antepozici tvaru G adnominálního: *no strejc právě Pavel*, *táty brácha*; *vod Martiny mámy strejda*; *já mysl-el, že to byla mámy kamarádka*; *mámy otec*; *na stavbu od nevlastní sestry přítele* a další (doklady z korpusu Oral, Český národní korpus); *Klárky maminka* (doklad z dětského časopisu). Jde o struktury dnes užívané v běžné mluvě mluvčích z Čech, Morava a Slezsko tyto prostředky neznají.¹ Jana Jančáková (1997) a Pavel Jančák (1997; srov. také Bláha, 2009) uvádějí k typu *Milana sešit* v severozápadní části středočeské oblasti až třetinu případů volby a skoro polovinu dokladů k typu *mámy zástěra* (Jančáková, 1997, s. 180); v pražské mluvě současných mladých mluvčích je to méně, ale přece jen osm, resp. třináct procent (Jančák, 1997, s. 208). Jak ukazuje náš doklad *Klárky maminka*, v současné publicistice a beletrii se tyto struktury používají pro aktualizaci a expresivní vyznění textu, v podobě s determinovaným genitivním tvarem jsou známy hojněji, srov. doklady v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (2017): *mého pradědečka bratr*, *našeho souseda zahrádka*. Starší doklady najdeme už ve staré češtině, tam se však dostaly nápodobou latinských konstrukcí, srov. *země třesenie, hvězd způsobenie, smrteľných lidí myšlenie* (Navrátilová, 2010, s. 44). O synchronní analogii může jít v případech základního slovosledu u substantivizovaných adjektiv, např. *ponocného trouba*, *hajného puška*, *Palackého most* apod., není vyloučen ani vliv anglického slovosledu.

5. DEFLEKTIVIZACE A INTROFLEXE

K deflektivizačním prostředkům v současné české substantivní morfologii patří především úbytek pádů prostých či náhrada pádem tzv. syntaktickým, tj. akuzativem, který dokonce místo lokálu proniká do nové podoby frazému *na jednu stranu – na druhou stranu* m. *na jedné straně – na druhé straně*. V morfologii slovesa je to především analogizační potenciál některých slovesných tříd či faktický zánik kondicionálu minulého a mn.j. Deflektivizační je však také úbytek mnohosti morfonému

¹ Vyjadřování relací v konstrukcích s determinovaným genitivním tvarem posesivním je v různých jazycích a dialektech různě složité. V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 167, 220) se uvádí jinak strukturované doklady pro slovenštinu, např. *Ohováraš strýka Viľovu sestru! ... mojej matkina práca..., Po vášho otcovej smrti...* aj. Srov. také známou německou konstrukci *Meinem Vater sein Hut* aj.

v tvaru téhož slova. V současné češtině pozorujeme až aglutinační typy skloňování u výrazů ideově nových a v případě výrazů slovanského původu, na jejichž skloňování vyžadující jisté znalosti základů slavistiky se dříve jazykověkulturní snahy významně zaměřovaly. Jde např. o tvary G pl. *knězů* m. náležitěho *kněží* nebo *křest – křestu* m. *křtu*, kde však většinou nejde o křest křesťanský, nýbrž o křest nové knihy, CD nebo podobného nosiče. V českých publicistických textech se však už většinou cestuje *do Ružomberoku*, mluví se a píše o *Tolstojovi* a *novičoku* apod. V souvislosti s naším tématem má však deflektivizační charakter v dnešní češtině především paradigmatická analogizace morfonématická, kdy se alternační dvojice typu g – ž, k – č, r – ř, n – ň, t – ť, d – d', ch – š začínají produktivně i frekvenčně omezovat. V případě adnominálního genitivu vítězího v mluvené i psané češtině západního typu nad posesivními adjektivy je to zřejmé na výčtu možných dvojic *Olžin – Olgy*, *babiččin – babičky*, *sestřin – sestry*, [*vand'in*] – *Vandy*, [*te'ín*] – *tety*, [*kristý'nin*] – *Kristýny*, *snašin – snachy*. Frekvenční nepoměr mezi původními dvojicemi morfonémů vzniklých derivačními procesy na jedné a stabilitou finálního fonému genitivního tvaru na druhé straně je nasnadě.

5.1 Introflexivním procesům ve vztahu k morfologii a morfosyntaxi, jakož i typologickým změnám v jazycích, jako je čeština nebo polština aj., je podle našeho názoru třeba věnovat pozornost, a to včetně terminologie – u derivačních alternací nepochybně nejde o flexi a i výsledky jsou v obou rovinách jazyka odlišné (č. *Klárka – Klárce* vs. *Klárčin*). Slovenská lingvistika má svou tradici v oblasti teorie slovenské kvantity, srov. řadu autorů v publikaci, kterou editoval Matej Považaj (2005) a literaturu zde uváděnou, práce Jána Sabola, Jána Bosáka aj., česká lingvistika vidí naději pro teoretické i zevrubné materiálové zpracování morfonologické problematiky češtiny zvláště v pracích brněnské školy (Šefčík, 2004, nebo Ziková, 2016 a další).

Bibliografie

- BLÁHA, Ondřej: Funkční stratifikace češtiny. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2009. 84 s.
- JANČÁK, Pavel: Běžná mluva v Praze a její nářeční zázemí. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Eds. F. Daneš et al. Praha: Academia 1997, s. 200 – 211.
- JANČÁKOVÁ, Jana: Nářečí středočeské obce Dobrovíz u Prahy. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Eds. F. Daneš et al. Praha: Academia 1997, s. 174 – 182.
- KOPEČNÝ, František: Základy české skladby. 2. vyd. Praha: SPN 1962. 359 s.
- KOPŘIVOVÁ, M. – LUKEŠ, D. – KOMRSKOVÁ, Z. – POUKAROVÁ, P. – WACLAWIČOVÁ, M. – BENEŠOVÁ, L. – KŘEN, M.: ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupný na www.korpus.cz.
- MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 254 s.

NAVRÁTILOVÁ, Olga: Slovosled nominální skupiny v Bibli drážďanské a Bibli olomoucké. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita 2010. 84 s.

Nový encyklopedický slovník češtiny. [1., 2. sv.]. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017. 2150 s.

POVAŽAJ, Matej (ed.): Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2005. 180 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.

ŠEFČÍK, Ondřej: Alternace konsonantů v češtině – fonotaktické a morfonologické modelování systému. In: Čeština – univerzália a specifika. [5. sv.]. Eds. Z. Hladká – P. Karlík. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 441 – 448.

ULIČNÝ, Oldřich: Poznámky k analytizaci v slovanských jazycích a ke struktuře jedné české NP s adnominálním genitivem. In: Česká slavistika. Příspěvky k 15. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Minsk 20. – 27. 8. 2013. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky 2013, s. 235 – 239.

ZIKOVÁ, Markéta: Morfonologické alternace v současné češtině. In: Oldřich Uličný et al.: Preliminária k moderní mluvnici češtiny. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2016, s. 235 – 264.